

אדם המזיק

ראשי פרקים

1. הקדמה
2. "אדם מועד לעולם"
3. תנא דבי חזקיה - "לחייבו על השוגג כמזיד ועל האונס כרצון"
4. רבה - "נפל מן הגג ברוח שאינה מצויה"
5. שיטות הראשונים

1. הקדמה

באופן טבעי, היקף חיובו של אדם המזיק אמור להיות גדול מזה של רכושו שהזיק. בין אם חיוב הנזיקין הוא על פשיעת האדם, שהרי פשיעתו במקרה של נזק ישיר גדולה יותר מפשיעתו כשהנזק הוא עקיף, ובין אם חיוב הנזיקין הוא על אחריות, שכן קל הרבה יותר לקשר את הנזק לאדם במקרה שהוא בעצמו הזיק מאשר במקרה שממונו הזיק. נבחן את האפשרויות השונות לאור המקורות. הדיון המרכזי יתמקד בשאלת חיובו של האדם באונס.

2. "אדם מועד לעולם"

במשנה האחרונה בפרק שני נאמר:

אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן.

הר"י מלוניל מסביר, שער וישן הם ביטויים מקבילים למזיד ושוגג. אך בגמרא בסנהדרין (עב ע"א) מופיע ציטוט של משנתנו ובמקום המלים 'ערי וישן' נמצאות המלים 'אונס ורצון', וע"כ נראה שזהו הפירוש שמיחסת הגמרא עצמה למלים אלו.

אנו רגילים למשמעות המילים "אדם מועד לעולם" כביטוי, שבא לבטא את חיובו התמידי של האדם¹, אך מסתבר שכוונת המשנה היתה אחרת.

בפרק א' משנה ד' נאמר:

חמשה תמים וחמשה מועדים: הבהמה אינה מועדת לא ליגח ולא ליגוף ולא לישוך ולא לרבוץ ולא לבעוט. השן מועדת לאכול את הראוי לה, הרגל מועדת לשבור בדרך הלוכה ושור המועד, ושור המזיק ברשות הניזק והאדם.

בפרק ב' מפרטת המשנה לגבי כל המועדים מתי הם מועדים ומתי לא, וכחלק ממערכת זו מציינת המשנה לבסוף, שהאדם - לעולם מועד ואינו תם.

כמו כן קשה לומר שאדם חייב בכל נזק, אף אם הוא חל באונס, שכן בפרק שלישי מופיעים מקרים רבים של פטור אדם באונס:

המניח את הכד ברה"ר ובא אחר ונתקל בה ושברה פטור.

(משנה א')

---

¹ אף אם הזיק בשוגג או באונס.

נשברה כדו ברה"ד והוחלק אחר במים או שלקה בחרסיה חייב. ר"י אומר במתכוון חייב, כאינו מתכוון פטור.

(משנה ב')

שנים שהיו מהלכים ברה"ר, אחד רץ ואחד מהלך או שהיו שניהם רצים והזיקו זה את זה - שניהם פטורים.

(משנה ו')

וכן במקומות רבים.

ראיה נוספת ניתן להביא מכך שבתוספתא² נאמר גם על הבור ועל האש שהם מועדים לעולם:

חומר בשור שאין כבור, ובבור שאין בשור... חומר כבור - שהבור מועד לעולם. חומר בשור שאין באש, ובאש שאין בשור... חומר באש - שהאש מועדת לעולם.

משמע שהאדם אינו אלא אב נזקים נוסף הדומה יותר לאש ובור מלשור.

המסקנה היא, שהמסר של המשנה הוא שהאדם תמיד מועד ומשלם לעולם נזק שלם ואין בו מקרה של תם. יתכן וההו"א של המשנה היתה שישן יהיה תם כיון שהוא תולדה³, או שאולי להפך - ההו"א היא שאדם ער יהיה תם שכן אין דרכו להזיק!⁴

3. תנא דבי חזקיה - "לחייבו על השונג כמזיד ועל האונס כרצון"

בגמרא, בדף כו ע"ב מובא:

...מנא הני מילי? אמר חזקיה וכן תנא דבי חזקיה: "פצע תחת פצע" - לחייבו על השונג כמזיד ועל האונס כרצון.

לכאורה נראה מדברי חזקיה שאדם אכן חייב גם באונס, אך מעיין במכילתא דר"י⁵ עולה אחרת:

"כי תצא אש" - למה נאמר? עד שלא יאמר יש לי בדין - הואיל וחייב ע"י קנוי לו לא יהיה חייב על ידי עצמו? אם זכיתי מן הדין, למה נאמר "כי תצא אש"? אלא בא הכתוב לעשות את האונס כרצון, ושאינו מתכוון כמתכוון, ואת האשה כאיש, לכל הנזקין שבתורה.

ודאי שאין לומר שע"פ המכילתא כל אבות הנזיקין חייבים גם באונס, ועייכ צריך להסביר, ש'אונסי' העומד בניגוד ל'רצון' שונה בהגדרתו מ'אונסי' העומד בניגוד ל'פשיעה'. בעוד שהאחרון כולל רק את המקרים שנעשו בעל כרחו של האדם, הרי שהראשון כולל כל מה שנעשה בחוסר רצונו של האדם, ואולי כל מה שלא נעשה ביוזמתו של האדם - יוגדר כ'אונסי'. ע"פ דברים אלו בא חזקיה ללמדנו, שאדם המזיק חייב גם אם הוא לא יזם את הפעולה, אך עדיין לא משמע שאדם המזיק חייב באונס!

² פרק ו' הלכה כט-ל במהדורת ליברמן.

³ "וכי תימא אב ניעור תולדה ישן, והתנן: 'אדם מועד לעולם בין ער בין ישן?' - ג ע"ב.

⁴ ע"פ הגמרא בדף ד ע"א - "אדם דרכו להזיק?!! בישן. ישן דרכו להזיק?!! כיון דכייף ופשיט - אורחיה הוא".

⁵ מסכתא דנזיקין משפטים פרשה י"ד.

4. רבה - "נפל מן הגג ברוח שאינה מצויה"

בדף כו ע"ב מופיעים דברי רבה, שאומר שאדם חייב גם בנזק של אבן שעמדה בין בגדיו ולא הכיר בה מעולם. מקרה זה עונה להגדרה של אונס, וממילא מובן שרבה אכן קובע שאדם המזיק חייב גם באונס⁶. אך צריך עוד לברר אם הוא חייב בכל אונס, או שיש אונסים שבהם יהיה פטור⁷.

בדף נה ע"ב מוגדרת 'שמירה ראויה', לגבי ארבעה דברים, כ'שמירה מועטת' - שמירה רק מפני דברים מצויים. שמירה זו מספיקה לשן, רגל, אש ובור :

ארבעה דברים התורה מיעטה בשמירתן, בור ואש, שן ורגל.

מעבר לשמירה זו ישנה 'שמירה רגילה' - שהיא השמירה הראויה לגבי עצמו, ולעתים אף לגבי שורו. הגמרא קובעת, ששמירה מועטת זו היא שמירה מפני דברים מצויים בלבד.

ת"ר: איזהו כראוי ואיזהו שלא כראוי⁸ דלת שיכולה לעמוד ברוח מצויה זהו כראוי. שאינה יכולה לעמוד ברוח מצויה - זהו שלא כראוי.

וא"כ שמירה רגילה היא שמירה גם מפני דברים לא מצויים.

ע"פ הגדרות אלו, אדם המזיק שלא שמר שמירה רגילה - שמירה מפני רוח שאינה מצויה - יהיה חייב. רבה עצמו הכיר בהגדרות אלו, והסכים עמם, שכן הוא עצמו משתתף במהלך הסוגיא, ומביא ראיה לדברים שנאמרו. ואכן גם רבה עצמו אומר בפירוש, שאדם שנפל מן הגג ברוח שאינה מצויה חייב⁹! (כז ע"א).

בדף מה ע"א מציינת הגמרא, ששומר חינוס, בשמירה פחותה כלתה שמירתו, והוא פטור על נזקים שנגרמו למרות שמירתו, אך שומר שכר - לא כלתה שמירתו. מסתבר לומר, ש'שמירה פחותה' זו חופפת את הגדרת 'שמירה מועטת' בדף נה ע"ב, ואכן כותב רש"י¹⁰, ששמירה זו היא **"דלת שיכולה לעמוד ברוח שאינה מצויה"**. מהשוואה זו עולה, שדין אדם המזיק כדין שומר שכר, כיון שחלה עליהם אותה חובת שמירה: לזה באופן טבעי, ולזה בעקבות השכר שהוא מקבל על שמירתו.

בהמשך לקו זה ניתן לומר, שהמחייב באדם המזיק הוא פשוט ואלמנטרי, ולכן רק שמירה רגילה פוטרת את המזיק מעונש, ואילו המחייב בנזקי ממונו הוא רק אם יש בנזק פגיעה ברמה כזו שקושרת את הנזק לאדם, ולכן אפילו שמירה מועטת פוטרת מתשלום. ואכן כך כותבת הגמרא בדף נה ע"ב, שבאש צריכה להיות פגיעה: **"עד דעביד כעין 'מבעיר'"**, בשן צריכה להיות פגיעה: **"עד דעביד כעין 'ובער'"**, וברגל - **"עד דעביד כעין 'ושלח'"**! כלומר: המחייב בממון המזיק קיים רק אם האדם פגע ברמה כזו, שניתן לראות כאילו הוא עצמו עשה את הנזק, ע"י ההתרשלות בשמירה.

6 בניגוד לשאר אבות נזיקין!

7 כפי שאכן משמע מהדוגמאות בפרק שלישי.

8 לגבי נעילת הדיר, כהגנה מהיזק השן (המצריך שמירה מועטת בלבד).

9 כיון ששמר על עצמו רק מפני דברים מצויים, ולא מפני רוח שאינה מצויה.

10 ד"ה שמירה פחותה.

5. שיטות הראשונים

הראשונים הבינו את דברי חזקיה, ע"פ מובנה הפשוט של המילה 'אונס', וע"כ לכל הדעות חיוב האדם בנזיקין הוא מוחלט והוא חל גם באונס. בהסבר המקרים מהם משמע שאדם פטור באונס, נחלקו הראשונים לשתי שיטות מרכזיות:

א. אדם המזיק חייב תמיד אא"כ הניזק פשע, או בגלל סיבה חיצונית אחרת.

ב. אדם המזיק חייב באונס, אבל באונס גמור פטור.

נביא כמה מן השיטות:

רמב"ן - הרמב"ן כותב¹¹ שנתקל פטור, לדעת ר"י, כיון שהוא אנוס, והנזק הוא לא אדם המזיק אלא אש¹²! שכן אדם המזיק חייב בכל נזק. לטענתו רבה, שמחייב אדם המזיק ברוח שאינה מצויה, לא מחלק בין סוגי הרוח השונים, והוא יחייב גם ב"רוח של אליהו"¹³. הרמב"ן מסביר את רוב הפטורים בפשיעת הניזק, בעקבות הירושלמי (פ"ב ה"ח):

א"ר יצחק: מתניתא בשהיו שניהם ישינין, אבל אם היה אחד מהם ישן ובא חבירו לישן אצלו - זה שבא לישון אצלו הוא המועד.

ראב"ד¹⁴ - יתכן שקיים הבדל בין כחו של האדם לגופו. אדם המזיק בגופו חייב תמיד, ואדם המזיק בכחו - נחשב כממון המזיק ופטור באונס.

רמב"ם - לגבי חובל בחבירו כותב הרמב"ם¹⁵:

אדם מועד לעולם בין שוגג בין מזיד בין ער בין ישן בין שכור.

ולגבי אדם המזיק (פ"ו ה"א) כותב:

המזיק ממון חבירו חייב לשלם בין שהיה שוגג בין שהיה אנוס הרי הוא כמזיד.

הרמב"ם מזכיר חיוב אדם באונס רק לגבי אדם המזיק, ויתכן ששיטת הרמב"ם היא שאדם המזיק ממון - חייב תמיד, ואילו אדם החובל בחבירו - פטור באונס¹⁶.

תוס'¹⁷ - מכך שאדם חייב על נזק של רוח שאינה מצויה משמע שדינו כשומר שכר, החייב באונס בגניבה ואבידה¹⁸. מאידך, הגמרא בדף צט ע"ב מביאה דעות, שטבח אומן שעובד בחינם והטריף את הבהמה יהיה פטור, וכן בב"מ דף פב ע"ב אומרת הגמרא, שהמעביר חביות ממקום למקום בחינם, ונשברו - פטור, ומכאן משמע שאדם המזיק לא חייב יותר ממה שחייב שומר חנם (ופטור בגניבה ואבידה), שאם לא כן, חייבים היו הטבח ומעביר החביות מדין אדם המזיק, למרות שעבדו בחינם!

11 בחידושו לבי"מ דף פ"ב ע"ב.

12 שכן כח אחר, חיצוני, מעורב בו.

13 ע"פ מלכים א' י"ט, יא.

14 כח ע"ב ד"ה במתכוון.

15 הלכות חובל ומזיק, פרק א' הלכה יא.

16 חילוק זה כלל לא מוכרח, שכן נראה מלשון הרמב"ם בפרק א', שהוא השתמש בלשון המשנה עצמה, ויתכן שמשום כך לא הזכיר חיוב אונס בחובל.

17 כז ע"ב ד"ה ושמואל. וכן היא שיטת הרא"ש (פי"ג ס"א) ותוס' רבנו פרץ (כז ע"ב ד"ה באפילה).

18 ע"פ הניתוח לעיל של דברי רבה.

מסקנת התוס' היא, שאדם המזיק חייב באונס שהוא כעין אבידה, ופטור מאונס שהוא כעין גניבה, שכן הגמרא עצמה, בב"מ דף צד ע"ב, מציינת, שאבידה קרובה לפשיעה, ואילו גניבה - קרובה לאונס. נזק שארע ברוח שאינה מצויה הוא אונס כעין אבידה, וחייב, ואילו הנזקים של הטבח שקלקל, ומעביר החביות שנתקל ונשברו חביותיו, הם נזקים באונס שהוא כעין גניבה, וע"כ פטור.

למרות הסבר מקל זה, לפיו האונס היחיד שחייבים עליו הוא אונס הקרוב לפשיעה, סוברים בעלי התוס' שהחיוב באדם המזיק הוא מוחלט, כפי שכותבים (כג ע"א ד"ה טמון):

...שבממון מצינו חיילוקים - בקרן, שן ורנל להלכותיהם, אבל באדם המזיק לא חילק
הכתוב, דכתיב "פצע תחת פצע" ודרשינן בסוף פרקין לחייב כל השוגג כמוזד ואונס
כרצון.

ריב"א¹⁹ - אדם המזיק חייב במה שחייב בו שומר שכר²⁰. באשר לראיית התוס', מסביר הריב"א שטבח שקלקל, ומעביר חביות ממקום למקום בחינם, ונשברו חביותיו, לא חייבים משום אדם המזיק, כיון שמי שהוא שומר חינם לא שייך בו דין אדם המזיק, אם משום שיש מוסכמה, שהבעלים קיבל עליו לא לדרוש תשלום בעבור נזקים באונס שיקרו לאותו שומר חינם, ואם משום שהבעלים לא יכול לדרוש מהמזיק זהירות, בו בזמן שהוא מבקש ממנו להסתכן.

---

¹⁹ מובא בשיטמ"ק, דף כז ע"א, בדברי רבינו ישעיה, ובדברי תוס' ר"פ.

²⁰ כפי שהצענו בהתחלה.